

حمله اژدهای موسی به خدمتکار
فرعون. صفوی، مأخذ: شروه،
۲۲۸:۱۳۶۹

بررسی تأثیر تفکرات شیعی در کاربست نقش اژدها در آثار هنری ایران *

راضیه نایب‌زاده *** صمد سامانیان ***

تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۵/۲۵

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۵/۱/۳۰

چکیده

آموزه‌های قرآنی و روایات و احادیث، که شامل خلقت جهان هستی و موجودات، یگانگی خدا، اعتقاد به بهشت و دوزخ و برشماری صفات نکوهیده است، مبانی تفکر هنرمند شیعی را تشکیل می‌دهد. اژدها، که هم در آیات قرآن دیده می‌شود و هم در کلام معصومین، بیشتر در چهره موجودی دوزخی ظاهر می‌شود. هدف از این پژوهش بررسی تأثیر تفکرات شیعی بر خلق آثار هنری ایران با نقش اژدهاست. در واقع بررسی این موارد همه در جهت پاسخگویی به این سؤال است که چرا هنرمند ایرانی این پندارنگاره شر را در آثار هنری خود حتی در بناهای مذهبی و آرامگاه به کار برده است. این پژوهش، که مبتنی بر روش مطالعه توصیفی-تحلیلی است و داده‌های آن از مطالعات کتابخانه‌ای و پژوهش‌های میدانی حاصل شده است، نشان می‌دهد که هنرمند ایرانی منبع الهام روشنی بر اساس قرآن و روایات و احادیث برای ترسیم اژدها داشته است. هنر اسلامی و خاصه هنر شیعی تمام باورها و معتقدات مذهبی است که در جان و زبان هنرمند جاری است و بروز و ظهور آن خلق اثری می‌شود که گواه همین مدعاست. از آن روی که هنرمند ایرانی متعهد به اصول مذهبی هنر خود را عرصه‌ای برای بازگو کردن باورهای خود می‌داند، این اندیشه‌های دینی را در آن مجسم می‌کند. هنرمند نیز آگاه به مفهوم خیر و شر است، هر چند هنرمند مفاهیم دیگری را که خاص فرهنگ، اساطیر و عرفان ایرانی است به جهت ایرانی بودنش نیز بیان می‌کند.

واژگان کلیدی

اسلام، تفکرات شیعی، نقش اژدها، هنر ایران.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته صنایع دستی، نویسنده اول، با عنوان «بررسی تطبیقی نقش و مفهوم اژدها در هنرهای سنتی ایران و چین» در دانشگاه هنر اصفهان، شهر اصفهان، استان اصفهان است.

** دانشجوی دکتری پژوهش دانشگاه الزهرا (س)، شهر تهران، استان تهران. Email: razieh.nayebzadeh@gmail.com

*** دانشیار و عضو هیئت علمی دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر، شهر تهران، استان تهران (مسئول مکاتبات). Email: samanians_s@yahoo.com

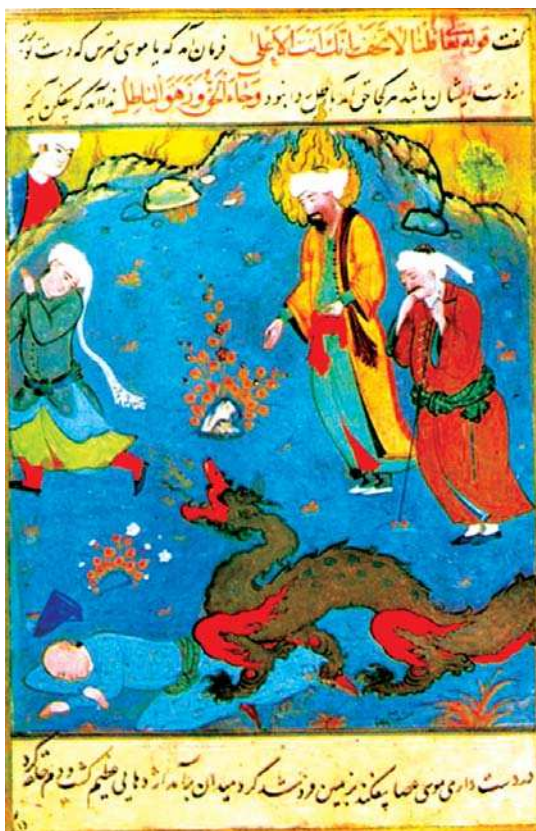
مقدمه

هنرمند شیعی به تبع آموزه‌های قرآن و عترت اثری می‌آفریند و گاهی آن را با زبان رازآلود و رمزگونه‌ای بیان می‌کند که در پس معنای ساده و ظاهری آن معنایی عمیق نهفته است. اژدها، در غالب مذاهب به ویژه در غرب، به عنوان اصلی‌ترین نیروی اهریمن است و همیشه پهلووانی در جدال با آن است. جدالی همیشگی که در مفهوم دینی ابتدایی‌ترین آن، درون نفس آدمی ایجاد می‌شود.

جدال خوبی و بدی، زیبایی و زشتی، جدالی برای تطهیر انسان و در نهایت جدال با مرگ. در این پژوهش به آیات و روایاتی پرداخته می‌شود که می‌توانسته خود، منبع الهام هنرمند برای ترسیم نقش اژدها بوده باشد. باورهای دینی که بر هنر ایرانی - اسلامی تأثیر گذاشته یا از طریق آن راهی برای بیان خود یافته است ترکیبی از اعتقادات و اسطوره‌ها و حوادث تاریخ شیعه‌اند. مثلاً باور به حق بودن ائمه و ده‌ها باور دیگر از جمله باورهایی‌اند که سرچشمه‌هایی نظیر قرآن و احادیث پیامبر و ائمه و از طریق مبلغان و فقها به توده مردم منتقل شده است اما بخشی از باورهای شیعیان را اسطوره‌ها و افسانه‌هایی نامیده‌ایم که توسط توده مردم پرورانده شده است و رفته رفته چونان بخشی از باورها و اعتقادات مردم شیعی ایران درآمده است. این پژوهش بر آن است که به این پرسش پاسخ دهد:

۱. چرا هنرمند ایرانی این پندارنگاره شر را در آثار هنری خود حتی در بناهای مذهبی و آرامگاه به کار برده است؟ هدفی که این پژوهش دنبال می‌کند، بررسی تأثیر احادیث و روایات ائمه معصومین در قالب باورهای دینی و تفکرات شیعی به عنوان منبع احتمالی الهام هنرمند بر آثار هنری ایران و جایگاه این نقش با توجه به مفاهیم عمیق دینی در هنرهای سنتی ایران است. آیات و روایاتی که به اژدها اشاره شده در این پژوهش به عنوان منبعی هرچند احتمالی آورده شده است و همه در راستای این نکته است که این نقش که این چنین در آثار هنری ایران و خاصه آثاری با بار مذهبی دیده می‌شود در تفکرات شیعی نیز به آن اشاره شده است و سعی هنرمند مسلمان را در تصویرسازی آموزه‌های دینی در این آثار نمی‌توان نادیده گرفت.

با بررسی تأثیر باورهای دینی در قالب تفکرات شیعی در هنر ایران علاوه بر اهمیت جایگاه سخنان ارزشمند اهل بیت که با گذر زمان هم گرد کهنگی و تکرار بر آن ننشسته است، حتی می‌توان احتمال وام‌گیری نقش اژدها را از دیگر تمدن‌ها کمرنگ کرد. نمونه‌ها شامل اثر نگارگری، ۲ علم فولادی و ۹ نمونه دیگر شامل تزیینات وابسته به معماری است. نمونه‌ها بر طبق طبقه‌بندی موضوعی است که اساس را بر مبنای قرآن و روایات قرار می‌دهد و شامل اژدها در روایات و

تصویر ۱. حمله اژدهای موسی به خدمتکار فرعون. صفوی، مأخذ: شروه، ۱۳۶۹: ۲۲۸

احادیث منتسب به معصومین است.

روش تحقیق

این پژوهش مبتنی بر روش مطالعه توصیفی - تحلیلی است و روش گردآوری داده‌ها به صورت مطالعات کتابخانه‌ای، مطالعات میدانی و توصیف مشاهدات است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز به صورت کیفی است. نمونه‌ها شامل آثار نگارگری، هنر فلزکاری و تزیینات وابسته به معماری است و نمونه‌ها از دوره‌های تیموری، صفوی و قاجار انتخاب شده‌اند.

پیشینه تحقیق

منابع مطالعاتی در این پژوهش کتاب‌ها، مقالات و داده‌های اینترنتی هستند. عباس دانشوری در کتاب خود با عنوان مار و اژدها در هنر اسلامی به مفهوم دوگانه اژدها اشاره کرده و معتقد است اژدها در هنر اسلامی دو قطب مخالف یا دو نیروی به ظاهر متضاد هستند (Danesh-vari, 2011). در مورد واژه‌شناسی اژدها، منصور رستگار فسایی در کتاب خود با عنوان اژدها در اساطیر ایران، با استناد به برخی اشعار و متون، به بررسی

برای زینت بخشیدن هنر خود استفاده کرده است، از جمله در نسخه‌ای از قصص الانبیای نیشابوری (تصویر ۱).
 نگاره‌های این نگاره‌های حالتی تهاجمی دارد. با توجه به موضوع نگاره اژدها در اینجا به عنوان آفریده‌ای ایزدی است و به کمک قهرمان داستان که همان حضرت موسی است آمده و بدین سبب نمادگرایی آن دو وجهی است: آنجا که به کمک حضرت موسی می‌آید نماد دوستی با انسان و به عنوان آفریده‌ای ایزدی در خدمت اوست اما در مقابل فرعونیان چهره‌های درنده‌خو دارد؛ بدین سبب با رنگ تیره و دهانی باز که آتشی در خود جای داده تصویر شده، در هر حال چهره خشنماک اژدها به کمک موسی آمده، این نگاره با توجه به موضوعش شاید تنها نگاره‌ای باشد که اژدها را در حال غلبه بر انسان نشان داده است. دهان باز و حرکت سر و نگاه اژدها به طرف بالا حکایت از ادامه این جدال دارد و چون این اژدها معجزه الهی است به نظر می‌رسد، پیروزی او حتمی است.

اژدها در روایات و احادیث

روایاتی در مورد حضرت علی (ع) و اژدها وجود دارد از جمله: «در آن صحرای سوزان عربستان، زیر سایه‌ای از بوته خار مغیلان کودک شیرخواری خفته بود. مادرش فاطمه بنت اسد دست‌های کوچک کودکش را با بند قنناق بسته بود و خود برای کاری از فرزند دلبنده فاصله گرفته و به سوئی رفته بود. وقتی به پیش پسرش برگشت با صحنه شگفت‌انگیزی روبه‌رو شد که بی‌اختیار درجا خشکش زد و چنان فریادی کشید که مردم جمع شدند. مادر در حالی که انگشت حیرت به دندان گرفته بود «مولود کعبه» را دید که بند قنناق را پاره کرده است و با دست‌هایش که در عین ظرافت و کودکیه بودن، سستبر و مردانه بودنش هم هویدا بود - دارد گلولی اژدهای بزرگی را در مشت می‌فشارد. مادر که لحظه‌ای مسحور لبخند نجیبانه دلبنده شده بود زود به خود آمد و لحظه‌ای با خود اندیشید که نکند اژدها نمرده باشد، اما با یک نگاه دیگر مطمئن شد که اژدها در مشت علی مچاله شده و مرده است. وقتی که خیالش آسوده شد، لبخند خوشنودی به صورتش نشست و در حالی که داشت نفس راحتی می‌کشید چشم در چشم پسرش گفت: اَنْتَ حیدرٌ، حیدره / پسرم تو بچه شیرینی بچه شیر» (ابن شهر آشوب، ۲: ۱۳۷۹: ۲۸۷ - ۲۸۸). حضرت علی با اژدهایی به نام «حی» می‌جنگد و او را با شمشیر خود می‌برد و به باور توده مردم به همین علت وی را «حیدر» یعنی «رنده حی» نامیده اند (کوثری، ۱۳: ۱۳۹۰-۱۴). همین روایت منبعی است که در حوزه تفکر هنرمند مجسم می‌شود و سپس دست به خلق اثری هنری می‌زند که نشانی از این روایت دارد که در کنار آن ارادت خود به شریعت را نیز می‌رساند. از جمله نگاره‌ای که از

تصویر ۲. پیکار حضرت علی (ع) با اژدها، خاوران نامه، اثر فرهاد تیموری، مأخذ: بیرجندی، ۱۳۸۱: ۹۸

اژدها و خصوصیات ظاهری آن پرداخته است (رستگار فسایی، ۱۳۷۹). در مقالات دیگری به نقش اژدها در هنر نگارگری، سفال و معماری پرداخته شده است از جمله دانشپورپرور به شناسایی این نقش در معماری ایران پرداخته است و ردپای این نقش را در هنر چین جستجو کرده است (دانشپورپرور ۱۳۷۶). علیرضا طاهری ضمن ارائه یک طبقه‌بندی فرمی از اژدها معتقد است که اژدها در نگارگری ایرانی بیشتر تحت تأثیر همتای چینی خود بوده است ولی نمونه‌هایی هم از اژدهای متأثر از اژدهای غربی وجود دارد (طاهری ۱۳۸۸). نگارنده برای نگارش این پژوهش از داده‌های این پژوهش‌ها نیز استفاده کرده است.

اژدها در آیات قرآن

داستان معجزه حضرت موسی و تبدیل شدن عصای آن حضرت به اژدها بارها در قرآن تکرار شده است، اما واژه‌ای که برای اژدها به کار رفته متفاوت است: خداوند در قرآن در سوره طه در آیه ۲۰ خطاب به حضرت موسی می‌فرماید: «قَالَ اَلْقِهَا يَمُوسَى، فَاَلْقَاهَا فَاَنذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى» (ای موسی، آن را ببند، پس آن گاه آن را انداخت، و ناگاه (ماری) شد که به سرعت می‌خزید). در آیه ۱۰ سوره نمل آمده است: «وَأَلْقَ عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَتْهَا نَفْسٌ كَانَتْهَا جَانٌّ...» (و عصایت را بیفکن پس چون آن را ماری دید که می‌جنبد). همچنین در سوره شعراء آیه ۳۲ آمده است: «فَالْقَى عَصَاهُ فَاَنذَا هِيَ ثَعْبَانٌ مَبِينٌ» (پس عصای خود را بیفکند، به ناگاه اژدری نمایان شد). همان طور که در آیات می‌بینیم اژدها با واژه‌هایی چون «حیه»، «ثعبان» و «جان» آمده است. احمد طوسی در عجائب‌المخلوقات در مورد اژدها این چنین می‌گوید: «پس ما هر چند که برآید جوان‌تر شود اول حیه بود دوم درجه جان بود و سوم درجه ثعبان گردد» (طوسی، ۱۳۴۵: ۶۱۲). اژدها شدن عصای حضرت موسی موضوعی است که هنرمند مسلمان ایرانی از آن

۱. از آنجا که شاهنامه سراسر نبرد پهلوانان با اژدهاست و پیروزی از آن پهلوان پس در نگاره‌ها بیشتر پهلوان بر اژدها غالب است.

تصویره. نقاشی قهوهخانه‌ای با نقش اژدها. قاجار، مأخذ: سیف،
۱۳۶۹:۱۱۷

تصویر ۴. اژدها در عجائب
المخلوقات، مأخذ: نجفی،
۱۳۶۸: ۲۳۲

تصویر ۳. نبرد حضرت علی (ع)
با اژدهای هفت سر. خاوران نامه،
مأخذ: تیموری، 2، Pourjavady،
001:85

می‌گریختند پدیدار شد. حضرت فرمود: راه را برای او باز کنید. اژدها جلو آمد و از منبر بالا رفت و در گوش حضرت چیزی گفت و حضرت هم پاسخ داد و سپس پایین آمد و رفت و حضرت خطبه را ادامه داد. وقتی مردم توضیح خواستند ایشان فرمود: او مردی از جن بود که می‌گفت: فرزندش را یکی از انصار به نام جابر بن سمیع بدون این که به او آزاری رسانده باشد با سنگ کشته است و اکنون خون فرزندش را می‌طلبید» (مجلسی، ۱۳۴۸: ۱۱۷). قابل ذکر است دری که اژدها از آن وارد و خارج شده بود به باب الثعبان (درب اژدها) مشهور شد. این روایت با زبانی شیوا در مفاتیح الجنان عباس قمی در باب زیارت هفتم امیرالمومنین از سید بن طاووس بیان شده: السَّلَامُ عَلَيَّ مُخَاطَبِ الثُّعْبَانِ عَلَيَّ مَنِبْرِ الْكُوفَةِ بِلِسَانِ الْفَصْحَاءِ (سلام بر آنکه در منبر کوفه با اژدها به زبان فصیح سخن گفت). امام صادق (ع) در مجلس دوم از بحث شگفتی‌ها و اسرار خلقت حیوانات^۲ در مورد ابر و اژدها به مفضل چنین می‌گویند: «ای مفضل ابر مثل موکل بر اژدهاست! هر کجا بیاید او را می‌رباید، هم‌چنان‌که سنگ مغناطیسی آهن را می‌رباید و آن از ترس ابر سر را به زمین فرو نمی‌کند و همیشه نگران است؛ بیرون نمی‌آید مگر یکبار، آن هم در وسط تابستان در آن موقع که آسمان در نهایت صافی باشد و در آن نقطه خبری از ابر نباشد. گفتم چرا ابر بر اژدها موکل شده و در کمین اوست تا هر جا او را یابد برآید؟ امام فرمودند: برای این‌که ضرر اژدها را از مردم دفع کند» (حسینی، ۱۳۸۸: ۸۴-۸۵). سخنور و هنرمند مسلمان با الهام از همین آموزه‌ها دست به خلق اثر می‌زند یا می‌نویسد، آن‌چنان‌که قزوینی (تصویر ۴) به همین ارتباط ابر و اژدها اشاره می‌کند: «تنین (اژدها) را سحاب از بحر بیرون آمده و به قدر بیست فرسنگ از آن بلاد دور افتاده» (قزوینی، ۱۳۶۸: ۱۴۰-۱۴۱). در فرهنگ چین هم ابر و اژدها با هم در ارتباط هستند ولی با

خاوران‌نامه انتخاب شده (تصویر ۲) سراژدها در آن با ذوالفقار حضرت علی (ع) آسیب دیده و در نهایت هلاک خواهد شد. در واقع حضرت علی (ع) با شمشیر خود علیه پلیدی و شر در مبارزه است. عنصر مثبت حضرت علی (ع) است که در سمت راست قرار گرفته است. اژدها در اینجا نماد نیروهای اهریمنی است و در سمت چپ تصویر قرار گرفته که نشان از عنصر منفی است و در کل چون در جدال با حضرت علی (ع) است می‌توان جدال حق و باطل را دید و در نهایت پیروزی حق، چرا که علی با حق است و حق با علی. «فردی در سمت راست تصویر پرچمی را به دست دارد که در اکثر نگاره‌های خاوران‌نامه در بالای صفحه در اهتزاز است و نشان از پیروزی حق بر باطل دارد» (زینلی و شریعت، ۱۳۸۸: ۴). در نگاره دیگری از خاوران‌نامه (تصویر ۳) باز شاهد نبرد حضرت علی (ع) با اژدها هستیم اما این بار این اژدها یک اژدهای هفت‌سر است. یکی از سرها که در واقع اولین سر از سمت راست تصویر است با ذوالفقار حضرت علی (ع) از پای درآمده است. سر دوم دهانی گشوده دارد و در حالت تدافعی است. سر سوم دهانش بسته است و به نظر می‌رسد قصد پنهان کردن خود را دارد. سر چهارم در حال نابودی است زیرا شمشیر حضرت علی او را نشانه رفته است. سر پنجم با دهانی باز حضرت علی (ع) را نظاره می‌کند. سر پنجم با دهانی که آن را بسیار گشوده است در حال فغان است. از آنجا که امیرالمومنین را حیدر نامیده‌اند و در فرهنگ معین حیدر به معنای شیر است و ایشان را اسدالله نامیده‌اند به نظر می‌رسد در اینجا جدال شیر و اژدها نمادی از نبرد خوبی با بدی یا زیبایی با زشتی است. روایت دیگری در مورد حضور اژدها در مقابل حضرت علی (ع) وجود دارد: «روزی امیرالمومنین (ع) در کوفه بر فراز منبر مشغول خطبه بود که ناگهان اژدهایی در حالی که به شدت به طرف مردم می‌دوید و آنها از او

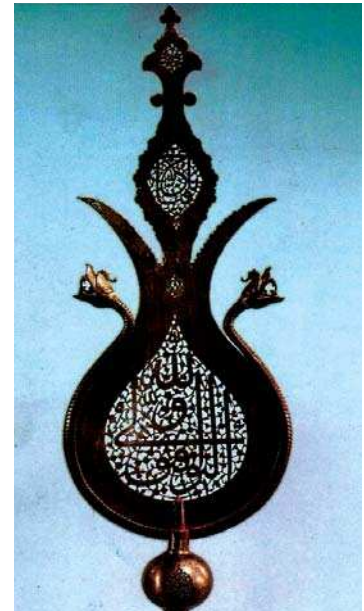
۱. ابو حامد غزالی در کیمیای سعادت در ضمن روایتی از حضرت رسول (ص) که به اژدهای گور اشاره دارند این چنین آورده‌اند: اصل و طینت این اژدها از حب دنیاست و آنگاه سرها از آن منشعب می‌شود به عدد آن اخلاق بعد. (غزالی، ۱۳۷۹: ۹۶). شاید این اژدهای هفت‌سر به این مورد اشاره دارد.
۲. امام صادق (ع) این حدیث بلند را در چهار روز و چهار نشست، بر مفضل املاً فرموده است. شاید بتوان برای هر مجلس عنوانی کلی را برشمرد. مجلس اول: درباره شگفتی‌های آفرینش انسان. مجلس دوم: درباره شگفتی‌های آفرینش حیوان. مجلس سوم: درباره شگفتی‌های آفرینش طبیعت. مجلس چهارم: درباره نامالیامات و گرفتاری‌ها.

تصویر ۸. اژدها در آرامگاه خواجه ربیع مشهد، صفوی، مأخذ: حسینی، ۱۳۸۱: ۶۵

تصویر ۷. علم فولادی با نقش اژدها، صفوی، مأخذ: همان: ۷۲.

تصویر ۶. علم‌های فولادی با نقش اژدها صفوی، مأخذ: تناولی، ۱۳۸۱: ۷۴

کوچکی دیده می‌شود که در حال بلعیدن انسانهای گنهکار هستند (تصویر ۵). در مراسم مربوط به سوگواری‌های مذهبی از علم‌هایی استفاده می‌کنند (تصویر ۶ و ۷) که بر تیغه‌های افقی آن تزئینات نمادینی وجود دارد از جمله تیغه‌های فلزی روبه‌بالا به شکل سرو فولادی با نقش دو اژدها که نمودی از اژدهاهاک (ضحاک) است. «در واقع آنچه بر این علم‌ها نقش شده نمادی از اسطوره‌های کهن و جلوه‌ای از گوشه‌هایی از تاریخ دین، مذهب و اعتقاد به وحدانیت و توجه به آسمان و نیز بیداری و هشجاری مداوم در برابر اژدهای ستم و بیداد است» (همایونی، ۱۳۸۶: ۱۲). آرامگاه خواجه ربیع مشهد بر اساس منابع تاریخی و شیوه ساخت به دوره تیموری می‌رسد، اما در روزگار صفوی و دوران شاه‌عباس بازسازی شد که در این بین سر در ورودی با نقش اژدها هم در این زمان ساخته شد (تصویر ۸). بدن هر دو اژدها به صورت نیم‌ترنج بزرگ میانی به طرف بالا کشیده شده‌است. دم حیوان به صورت نقوش تزئینی در آمده داخل بدن اژدها را تزئینات مشبک اسلیمی پوشانده‌اند (حسینی، ۱۳۸۱: ۸۴-۶۲). «یکی از استفاده‌های اولیه از پیکرنگاری اژدها شناسایی آستانه‌ها بوده و به‌عنوان نشانه آستانه‌ای در نظر گرفته می‌شدند. انتخاب اژدها برای این کار اصولی را به دنبال دارد که بر طبق آن هرکس وارد ساختمان می‌شود با اژدها مواجه شود. موقعیت معمول و ویژگی پیوندی اژدها در آستانه‌ها به‌عنوان نمادی برای دفع حملات خصمانه از سوی دشمن و دفاع از مناطق داخلی تبدیل شد. به‌علاوه برای دفع شر و چشم زخم نیز استفاده می‌شود که حالت

مفهومی متفاوت. «اژدها در فرهنگ چین به بارور کردن ابرها کمک می‌کند و باعث ایجاد باران و برکت می‌شود و در واقع در چین باران شدید معروف به باران اژدهاست» (Werner 2005: 302 – 301).

در اسلام اژدهاگاهی در چهره موجودات دوزخی ظاهر می‌شود و سندن ما روایتی است که در کیمیای سعادت از پیغمبر نقل شده‌است: «رسول (ص) گفت: عذاب کافر در گور آن است که نود و نه اژدها بر آن مسلط کنند. دانی که این اژدها چه بود؟ نود و نه مار و هر ماری را نه سر بود، وی را می‌گزند و در وی می‌دمند تا آن روز که وی را حشر کنند و اهل بصیرت این اژدهایان را به چشم بصیرت دیده‌اند» (غزالی، ۱۳۷۹: ۹۵). همین سخن از پیغمبر اسلام کافی است که هنرمند ایرانی را به مجسم ساختن کلام ایشان ترغیب کند. برای نمونه، در نقاشی قهوه‌خانه‌ای با موضوع «روز محشر» در سمت راست سر اژدهایی دیده می‌شود که در دهان باز و بزرگش آدم‌هایی در حال بلعیده شدن هستند. در گوشه سمت چپ نیز سر اژدهای کوچک‌تری دیده می‌شود که در دهان او نیز آدم‌هایی در حال فریاد دیده می‌شوند. در کنار تصویر اژدها عبارت مار غاشیه نوشته شده است. «غاشیه در لغت به معنی آتش، آتش دوزخ و قیام است. اژدهای غاشیه اژدهایی است که گناهکاران را عذاب می‌دهد» (رستگارفسایی، ۱۳۷۹: ۳۰۸). همانطور که از موضوع نقاشی مشخص است، روز محشر به تصویر کشیده شده است و گناهکارانی چون فرعون در حال بلعیده شدن در دهان اژدهای بزرگ هستند. در سراسر تصویر اژدهایان

۱. ضحاک خود اژدهایی است که دو مار نیز بر شانه‌هایش روییده است (رستگارفسایی، ۱۳۷۹: ۹).

تصویر ۱۱. کاشی با نقش اژدها، سمت چپ ایوان غربی صحن انقلاب، صفوی، مأخذ: همان.

تصویر ۱۰. دو اژدهای به هم تابیده شده، سمت چپ ایوان غربی صحن انقلاب، صفوی، مأخذ: همان.

تصویر ۹. نقش دو اژدهای به هم تابیده شده، سمت راست ایوان غربی صحن انقلاب، صفوی، مأخذ: نگارنده.

البته بزرگ عالم‌زاده، محقق آستان قدس رضوی، زمان ساخت کاشی‌ها را مربوط به دوران محمدشاه قاجار و حدود سال ۱۲۶۲ قمری می‌داند. در واقع این کاشی‌ها شامل دو اژدها به رنگ زرد هستند که یک بدن مشترک ترنجی را تشکیل می‌دهند. «اژدها هم در هنر معماری اسلامی مانند «یین» و «یانگ» است: آتشی که از دهان اژدها بیرون می‌آید هم دوزخ نابودی و هم نور سعادت الهی ست. به این ترتیب، اژدها بیانگر یکی از آن نمادهای بی‌نظیر و رمزآمیزی ست که حادثه‌ای بهت‌آور و وصف‌ناپذیر مانند آفرینش، آشفستگی و نظم را نمایان می‌کند» (daneshvari, 2010).

بعد از گذر از مقبره شیخ‌بهای با در چوبی مواجه می‌شویم که این در به صحن آزادی باز می‌شود و بر این در چوبی که به شیوه منبت کار شده است نقش اژدها با طراحی منحصربه‌فرد جلوه‌گر شده است. در قاب مستطیلی در قسمت بالایی در، هشت اژدها وجود دارد که چهار اژدها به صورت قرینه و در خلاف جهت یکدیگر دیده می‌شوند و چهار اژدهای دیگر علاوه بر همان قرینگی در بین چهار اژدهایی که حالت ایستاده دارند پیچ خورده‌اند. در هنر چین نیز تعداد بیش از یک اژدها نیز در معابد کار می‌شود که غالباً تعداد آن‌ها ۹ تا ست. نکته قابل توجه این است که در مقابل دهان هر اژدها یک ستاره دیده می‌شود که گویی اژدها دهان خود را برای بلعیدن آن باز کرده است. اگر این ستاره را ستاره قطبی فرض کنیم می‌توان به نتیجه جالبی از لحاظ مفهومی رسید. در کتاب فرهنگ نمادها در مورد ستاره قطبی در ایران چنین آمده است: «در غزلیات پارسی، ستاره قطبی بر پیشانی محبوب است. وقتی رهاست که با ناهید قیاس شود و در سفیدی فجر طلوع کند» (شوالیه، ۱۳۸۸، ج ۳: ۵۴۲ - ۵۴۱). باتوجه به این که این در چوبی در حرم امام رضاست و ایشان علاوه بر اینکه در نزد شیعیان دارای مقام و منزلت امامت هستند، محبوبیتی خاص و ویژه نزد

دفاعی در برابر موجودات شرور و خطرناک را دارد و به‌عنوان طلسم از آن استفاده می‌شود. عملکردهای محافظتی و جلوگیری از چشم‌زخم اژدها ممکن است با اعتقادات به چشم شور و نگاه براق انسان حسود که یکی از قدیمی‌ترین مفاهیم اسلام است در ارتباط باشد و این مفاهیم در فرهنگ اسلامی قرون وسطی آمده و در قرآن نیز به آن اشاره شده است (سوره ۶۸: ۳-۵۱). چشم شور نمادی از چشم‌زخم است و گاهی اوقات در معماری نیز به کار رفته است و کاربرد آن دفع چشم شور و نظر بوده و از انتشار شر جلوگیری می‌کند» (Kuehn, 2011: 120).

در صحن انقلاب (صحن کهنه) حرم امام رضا که براساس اسناد مربوط به دوره شاه‌عباس صفوی است (سیدی، ۱۳۷۸: ۱۶۷) کاشی با نقش اژدها وجود دارد که در نوع خود بی‌نظیر است. ایوان غربی که باب طوس نامیده می‌شود، در ضلع غربی صحن انقلاب، مقابل بست شیخ‌طوسی قرار دارد. این ایوان به «ایوان زیرساعت» هم معروف است. در پیشانی ایوان، کتیبه‌ای به خط ثلث بر زمینه‌ای لاجوردی «آیت الکرسی» را به خط محمدحسین مشهدی در بر دارد. درون ایوان حدیثی از بخاری و سلم به خط علیرضا عباسی مکتوب است (عطاردی، ۱۳۷۱: ۲۱۰-۲۰۸). کاشی‌هایی که دارای نقش اژدها هستند در سمت چپ و راست این ایوان قرار گرفته‌اند. این کاشی شامل ۲ اژدها به رنگ سفید است که درهم پیچ خورده و در واقع نقش سر ترنج را ایفا می‌کنند. «اژدهای گره‌خورده نقشی است که در دوره اسلامی وجود داشته و مربوط به اعمال جادویی باستانی می‌باشد که گره را برای طلسم خوشبختی و برای محافظت از چشم‌زخم صورت می‌دادند» (Kuehn, 2011: 142; تصویر ۹ و ۱۰). در صحن آزادی حرم نیز که مربوط به دوره فتحعلی‌شاه قاجار است و به سفارش او ساخته شده (سیدی، ۱۳۷۸: ۱۶۸) کاشی با نقش اژدها وجود دارد (تصویر ۱۱).

تصویر ۱۴. نقش جدال شیر و اژدها در قاب پائین درجوبی، احتمالا قاجار، مأخذ: همان.

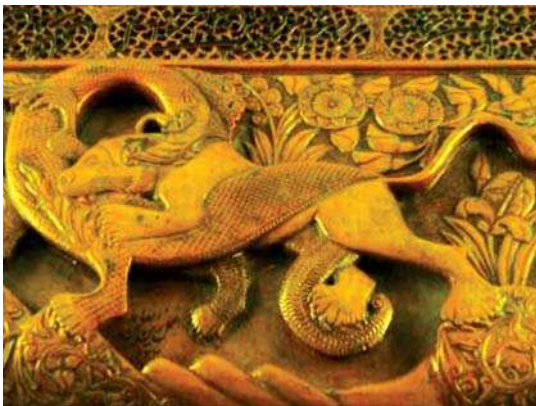
تصویر ۱۳. جزئیات نقش اژدها بر در چوبی مزار شیخ بهایی، احتمالا قاجار، مأخذ: همان.

تصویر ۱۲. نقش اژدها بر در چوبی مزار شیخ بهایی، احتمالا قاجار، مأخذ: همان.

مفهوم عرفانی و مذهبی با خود دارد از جمله جدال درونی انسان، یعنی بزرگ‌ترین جهاد، جهاد با نفس. پس می‌بینیم که حضور این نقش با این مفهوم در این مکان مقدس دور از ذهن نخواهد بود (تصویر ۱۲ و ۱۳). در قاب پایین در نیز جدال شیر و اژدها وجود دارد. این اژدها از لحاظ ظاهری شبیه به اژدهایان قاب بالاست. در هر دو فضای در، اژدها در میان گل و بوته است. از آنجاکه نگارنده منبعی در مورد زمان ساخت این در نیافته لاجرم با تأکید بر فرم گل و بوته و نوع جدال شیر و اژدها و شباهت آن با جعبه منبتی که در موزه هنرهای تزئینی اصفهان است (تصویر ۱۵) می‌توان احتمال داد که مربوط به دوره قاجار باشد (تصویر ۱۴).

ایرانیان دارند شاید بتوان مفهوم حضور این نقش را بر این در در حرم مطهر^۱ این‌طور توجیه کرد که این هشت ستاره مظهر ارادت به محبوب (امام رضا) هستند و این هشت اژدها همان اژدهایان نفس هستند که در صدند این حب به محبوب را ببلعند. نفس آدمی باید بر این در، تمام ردایل را بگذارد و برود تا به آستان حرمت لیاقت حضور یابد. بدی‌ها همچون اژدهایی است که طمع به ارادت زائر دارد، ارادت به محبوب که گنجی است ستودنی. در نهایت شاید این هشت ستاره نماد ارادت به امام هشتم باشد که نفس طماع نظریه بلعیدن آن دارد. در مورد این در چوبی با نقش هشت اژدها در حرم امام رضا به نظر نمی‌رسد هنرمند ایرانی معتقد به اصول شیعی و مذهبی، نقشی این چنین را بدون در نظر گرفتن مفهوم، در چنین مکان مقدسی به صرف تقلید به کار برده باشد. احتمالاً می‌توان حضور هرگونه ردپای تقلید از اژدهای چینی را نیز نفی کرد. آنچه شاهد بر این مدعاست حضور هشت اژدهاست. اگر هنرمند ایرانی، قصد تقلید از هنر چین را داشت، اگر می‌خواست تعدادی بیشتر از یک اژدها را تصویر کند می‌توانست برپایه تقلید ۹ اژدها را مجسم کند، زیرا عدد ۹ با اژدها در چین در ارتباط است و دارای مفاهیم نمادین در این رابطه است، اما این اژدهایان هشت عدد هستند. آدیگر اینکه به جای مروراید از نقش ستاره استفاده شده است. ستاره در نمادشناسی ایران دارای مفاهیمی است که بی‌ارتباط با نقش کردن آن در حرم امام هشتم نیست. اینکه بر این در چوبی در این مکان مقدس نقش اژدها به کار رفته است با دلایل ذکر شده

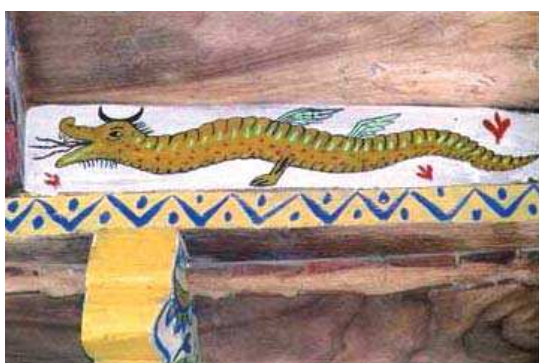
تصویر ۱۵. جعبه منبت مشبک با نقش جدال شیر و اژدها. قاجار. موزه هنرهای تزئینی اصفهان، مأخذ: همان.

۱. در چین حضور نقش اژدها در فضای معابد، دور ستون‌ها، سرستون‌ها، بر روی سقف و دیوار معابد دارای مفاهیم گوناگونی است که همه آنها به نقش مثبت اژدها اشاره دارد: نماد خیر و برکت و نشانه باران و حاصلخیزی، پاسداری و نگهبانی از معبد که محلی مقدس است، جلوگیری از آتش‌سوزی‌های احتمالی، دور کردن ارواح خبیث و شریر از معبد، نماد یانگ و فغفوران چین، مرکب بودا (دانشپورپرور، ۱۳۷۶: ۱۳۷۴).

۲. عدد هشت مشتمل بر هشتمین مرحله سلوک است. هشتمین مرحله قداست (کیانمهر و خزائی، ۱۳۸۵: ۳۵).

تصویر ۱۷. نقش اژدها در کاشی تکیه معاون الملک کرمانشاه. قاجار، مأخذ: همان.

تصویر ۱۸. اژدهای شاخدار بر دیوار. سقاتالار مازندران. قاجار، مأخذ: رحیم زاده، ۱۳۸۲: ۲۱۷.

دیگر از این دیوارها نقش مردیست که دو اژدها بر روی شانه هایش دیده می‌شود. ناگفته نپساید که این همان اژی دهاک^۲ اوستا و ضحاک شاهنامه است. معصومه رحیم زاده در کتاب خود با عنوان «سقاتالارهای مازندران» در توجیه این‌که چرا از این نقش‌ها در سقاتالارها استفاده شده چنین می‌گوید: واژه سقا با آب پیوند دارد. سقا یعنی کسی که آب می‌دهد و این بناها نیز وقف حضرت عباس است که سقای دشت کربلاست. اژدهای شاخدار که در این مکان‌ها آورده شده نیز با آب در ارتباط است، زیرا اگرمار و اژدها رابه یک معنا بدانیم باتوجه به اینکه مارشاخدار نماد آب است پس حضور اژدهای شاخدار نیز بی‌ارتباط با آب نیست و شاخ خود سمبل و نمادی از هلال ماه است و ماه که حرکاتش سبب جزر و مد آب‌هاست در فرهنگ‌های مختلف همواره با آب پیوند دارد (رحیم زاده، ۱۳۸۲: ۲۲۹-۲۳۳). در واقع همه این توصیفات به این نکته می‌انجامد که اژدها با آب درارتباط است.

تصویر ۱۶. نقش دو اژدها در لچکی مزار شیخ احمد جام، تربت جام، صفوی، مأخذ: همان.

در مجموعه معماری مزار شیخ احمد جام، کاشی‌کاریها به دستور شاه عباس صفوی ساخته شده است. باشکوه‌ترین تزئینات در کاشی‌کاریها، نقش دو اژدها در مقابل یکدیگر است که در لچکی سر در ایوان این مجموعه دیده می‌شود و در انتهای آن اسلیمی پیچ‌دار با دهانی گشوده قرار گرفته‌اند. در دهان باز این دو اژدها دندانها و زبان آتشین کاملاً نمایان است. نکته قابل توجه در این است که در قسمتی از اسلیمی که بدن اژدها را تشکیل می‌دهد دایره‌های تیره‌ای دیده می‌شود که به نظر، نشانی از فلس‌های بدنش باشد و همه این نشانه‌ها در جهت این تأیید این نکته است که تمام نقشها آگاهانه صورت گرفته است (تصویر ۱۶). «نقش اژدها در تصاویر آینه‌ای در بالا یا اطراف ورودی، نشان دهنده مرز بیرونی و درونی است. این جاگذاری‌ها حساسیت آستانه‌های ورودی را نشان می‌دهد که هم، استعاره‌ای است برای حفاظت طفره‌ها و هم حفظ مناطق بیرونی و درونی مناطق و آستانه‌ها درهای ورودی، دروازه‌ها و دیگر درهای ورودی یا مناطق دیگر آسیب پذیر، از این رو اقداماتی احتیاطی و مراسم خاص و قربانی برای جلوگیری از چشم زخم در موقعیت‌های خاص صورت می‌گرفت (Kuehn, 2011: 45)

دیوارهای تکیه^۱ معاون الملک کرمانشاه که مربوط به دوره قاجار است (دانشپورپرور، ۱۳۷۶: ۷۰۰) پوشیده از کاشی‌های گوناگون با رنگ‌های متنوعیست که نقش اژدها در اینجا نیز وجود دارد و یکی از دیوارهای این تکیه، منظره‌ای از طبیعت است با انواع حیوانات که به نظر هیچ جدالی بین آنها دیده نمی‌شود، در سمت راست این دیواره اژدهایی است به رنگ صورتی با دهانی باز دیده می‌شود (تصویر ۱۷).

اژدها یکی از موجودات اساطیری است که در سقاتالارهای مازندران دیده می‌شود^۲. اژدهایی که سر انسان و دم اژدهاگونه دارد یکی دیگر از این نقش‌هاست. حضور این نقش در سقاتالار که یک مکان مذهبی است، می‌تواند مفاهیم عرفانی در بر داشته باشد. زیرا در این مکان مقدس انسان باید نفس خویش را از هر بدی پاک کند و با اژدهای درون خود مبارزه کند تا با قلبی پاک به عزاداری و هر آنچه نشانه ارادت به خاندان پیامبر است، بپردازد (تصویر ۱۸) در یکی

۱. لغت‌نامه دهخدا تکیه را این‌طور معنی کرده است: جایی وسیع که در آن مراسم عزا و روضه‌خوانی برپا کنند

۲. سقاتالار یا سقانفاریا سقانفار به بناهای چوبی کوچکی گفته می‌شود که در روستاهای مازندران خاصه در بخش مرکزی آن وجود دارد و گونه‌ای معماری آئینی است و مربوط به دوره قاجار است (رحیم‌زاده، ۱۳۸۳: ۳۳).

۳. در اوستا اژی دهاک آمده است این اسم مرکب است از دو جزء اولی که اژی باشد که خود جداگانه در اوستا استعمال شده است. اژی به معنای مار است. بسا از اژی یک جانور اهریمنی اراده شده است درست به همان معنی که امروز از کلمه اژدر یا اژدها فارسی برمی‌آید. در یسنا ۹. دهاک نیز جداگانه استعمال شده و یک مخلوق اهریمنی دیوسیرت است چنان‌که در یسنا غالباً اژی با کلمه دهاک یکجا آمده است از آن نیز یک مخلوق دیوسیرتی اراده شده است. اژدها و اژدر از کلمه اوستایی اژی دهاک است در ادبیات فارسی نیز به همان معنی است (پورداوود، ۱۳۴۷: ۱۸۸).

جدول ۱. حضور اژدها در آثار هنری ایران بر اساس تفکرات شیعی، مأخذ: نگارندگان.

مفهوم	منبع (احتمالی) الهام اثر	نوع هنر و دوره	نمونه اثر هنری	مفهوم	منبع (احتمالی) الهام اثر	نوع هنر و دوره	نمونه اثر هنری
تشدید نیروی منفی اژدها و یا دوقطبیگری نمادین / شاید تنها عنصری تزئینی و یا به مفهوم اژدهای گره طلسم خوشبختی و برای محافظت از چشم زخم /	باورهای دینی (جهاد با نفس)	کاشیکاری حرم / امام رضا تزئینات معماری / صفوی		معجزه الهی / اژدها شدن عصای حضرت موسی	آیات قرآن	نگارگری / صفوی	
تشدید نیروی منفی اژدها و یا دوقطبیگری نمادین / شاید تنها عنصری تزئینی	-	کاشیکاری حرم / امام رضا / تزئینات معماری قاجار		نبرد خیر و شر و پیروزی حق بر باطل	روایات در مورد حضور اژدها در کنار و مقابل امام علی	نگارگری / تیموری	
نبرد نفس اماره با حب به محبوب / دوقطبیگری نمادین	اعتقاد به وحدانیت و نبرد درونی انسان	در چوبی در حرم امام رضا / تزئینات معماری قاجار		نبرد خیر و شر و پیروزی حق بر باطل	روایات در مورد حضور اژدها در کنار و مقابل امام علی	نگارگری / تیموری	
نبرد خیر و شر	اعتقاد به وحدانیت و نبرد درونی انسان	در چوبی در حرم امام رضا / تزئینات معماری قاجار		ابر موکل بر اژدهاست / دشمن موجودات	توضیح امام صادق در مورد اژدها	نگارگری / صفوی	
تشدید نیروی منفی اژدها و یا دوقطبیگری نمادین / شاید تنها عنصری تزئینی	-	کاشیکاری / تزئینات معماری / صفوی		اژدها نمادی از عذاب گناهکاران در قبر / مار غاشیه	روایت بیغمبر در مورد اژدهای دوزخ	نقاشی قهوه / خانه‌ای / قاجار	
تجمعی از حیوانات به مفهوم تنازع برای حفظ بقا	-	کاشیکاری / تزئینات معماری قاجار		نمادی از ضحاک	اعتقاد به وحدانیت و توجه به آسمان و نیز بیداری مداوم در برابر اژدهای ستم و بیداد	علم فولادی / هنر مشبک کاری فلز / صفوی	
نمادی از آب و پیوند آن با حضرت سقا	اعتقاد به عزاداری برای حضرت سقا	نقاشی روی گچ / تزئینات معماری قاجار		تشدید نیروی منفی اژدها و شاید تنها عنصری تزئینی	-	کاشیکاری / تزئینات معماری / صفوی	

نتیجه

عناصر و باورهای دینی که بر هنر ایرانی - اسلامی تأثیر گذاشته یا از طریق آن راهی برای بیان خود یافته است ترکیبی از اعتقادات و اسطوره‌ها و حوادث تاریخ شیعه‌اند. بنابراین هنرمند شیعی به تبع آموزه‌های قرآن و آل الله اثری می‌آفریند، در حالی که در کنار معتقدات خود باورهای اساطیری نیز دارد که تلفیق این دو با هم بر شکوه هنرش می‌افزاید. هنرمند ایرانی آگاه به مفهوم خیر و شر است. این را هم از آموزه‌های دینی اش می‌داند و هم در ادبیات و اساطیری که سینه‌به‌سینه نقل شده است. تمام این تفکرات در کنار آموزه‌های شیعی که کامل‌ترین اسوه‌های دینی به شمار می‌رود هنرمند ایرانی را از حیث موضوع خلق اثر غنی می‌کند. در آثار هنری یادشده در این پژوهش با نقش اژدها در نگاه اول کیفیت تأثیرگذاری باورهای دینی در آن به وضوح قابل پی‌گیری نیست، چون ما در داورهای هنری عادت کرده‌ایم به ظواهر توجه کنیم و یا نهایتاً تأثیر و تأثر از هنر سایر ملل را بدان نسبت دهیم که در این میان اژدها نقش پررنگ‌تری به سبب حضورش در هنر اکثر کشورهای خاصه هنر چین دارد. از این روست که تأثیر عینی منبعث از تفکر دینی نیاز به ورود به تفکر شیعی و شناخت آن دارد. در قرآن کریم اژدها نمادی از قدرت و آیت الهی است، اما آنچه به کمک موسی می‌آید اژدهایی با خصوصیات دهشتناکش است، یعنی ویژگی‌های مرگبار اژدها، چون دم آتشین و بلعنده‌اش مد نظر است. در روایات اسلامی نیز به حضور اژدها در کنار چهارده معصوم و یا در کلام گهربارشان اشاره شده است. پهلوانان اژدهاکش در روایات اسلامی جای خود را به افراد مقدسی چون امیرالمؤمنین می‌دهند. همین روایات هنرمند ایرانی را به مجسم ساختن حضور و کلام ایشان ترغیب می‌کند. به نظر، مقصود هنرمند شیعی از تصویر کردن اژدها، حتی در مکان مقدسی چون حرم امام رضا و یا تکایا و آرامگاه‌ها، نشان دادن جدال درونی انسان، یعنی بزرگ‌ترین جهاد، جهاد با نفس است. سخنور و هنرمند ایرانی تفکرات شیعی را منبع الهام خویش قرار داده است. به نظر می‌رسد هنرمند ایرانی تقلید را سرلوحه خلق اثر خود قرار نداده و با هدفی خاص این نقش را در هنرهای سنتی به کار برده است. در این پژوهش هم به منابع باورپذیر اسلامی و اعتقادی نقش کردن اژدها (آیات قرآن و روایات و احادیث) اشاره شد و هم به بناهای مذهبی و آرامگاه‌ها که حضور اژدها در آن جا توجیه مذهبی بدان بخشیده است. هنرمند با الهام از تفکرات شیعی که از متون مذهبی خویش دریافت کرده این پندارنگاره شر را در برخی از آثار نگارگری و تزئینات وابسته به معماری به کار برده است. شاید نقش اژدها در اماکن مقدس، تکایا و آرامگاه‌ها منبع الهام مستندی نداشته باشد اما هنرمند با شناخت مفهوم جدال همیشگی خیر و شر که آموزه‌های دینی نیز هست به ترسیم اژدها در آن مکان توجیه دینی بخشیده است.

منابع و مأخذ

ابن شهر آشوب، ابی جعفر رشیدالدین محمد بن علی. ۱۳۷۹. مناقب آل ابی طالب، تصحیح سید هاشم رسولی محلاتی. قم: علامه.

القزوی، زکریا بن محمد بن محمود. ۱۳۶۸. حیاة الحیوان الکبری، لکمال الدین محمد بن موسی الدمیری، ویلیه عجایب المخلوقات و غرائب الموجودات. تهران: ناصر خسرو.

پورداوود، محمدابراهیم. ۱۳۴۷. اوستا (بیشته‌ها). تهران: زبان و فرهنگ ایران.

ویلسون، آلن جیمز. ۱۳۸۱. هنر فولادسازی در ایران. ترجمه پرویز تناولی. تهران: یساولی.

خوسفی بیرجندی، ابن حسام. ۱۳۸۱. خاوران‌نامه. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

دانشپورپور، فخری. ۱۳۷۶. نقش اژدها در هنر معماری ایران. در: مجموعه مقالات نخستین کنگره معماری و شهرسازی ایران، به کوشش باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

رحیم‌زاده، معصومه. ۱۳۸۲. سقالاتارهای مازندران، وجهی از معماری آئینی. تهران: اداره کل میراث فرهنگی

- استان مازندران.
زینلی، لیلا، وزه شریعت. ۱۳۸۸. «جلوه‌های حماسی، ملی و مذهبی در نگاره‌های خاوران نامه مکتب شیراز». دوفصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات هنر اسلامی. ش ۱۰ (۵)، صص: ۴۳-۵۸.
سیدی، مهدی. ۱۳۷۸. تاریخ شهر مشهد. مشهد: مشهد: جامی.
سیف، هادی. ۱۳۶۹. نقاشی قهوه‌خانه‌ای. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
گری، بازیل. ۱۳۶۹. نقاشی ایران. ترجمه عربعلی شروه. تهران: عصر جدید.
شووالیه، ژان. ۱۳۸۸. فرهنگ‌نماها: اساطیر، رویاها، رسوم... ج ۳ و ۵. ترجمه سودابه فضائلی. تهران: جیحون.
طاهری، علیرضا. ۱۳۸۸. «سیر تحول و طبقه‌بندی اژدها در نگارگری ایرانی». دوفصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، ش ۱۰: صص ۲۲-۷.
عطاردی، عزیزالله. ۱۳۷۱. تاریخ آستان قدس رضوی. مشهد: عطارد.
غزالی، محمد. ۱۳۷۹. کیمیای سعادت. به تصحیح احمد آرام. تهران: گنجینه.
فورد، میت. ۱۳۸۸. فرهنگ مصورنماها و نشانه‌ها در جهان. ترجمه ابوالقاسم دادفر. تهران: دانشگاه الزهراء.
کوثری، مسعود. ۱۳۹۰. «هنر شیعی در ایران». جامعه‌شناسی هنر و ادبیات. ش ۳: صص: ۳۶-۷.
مجلسی، محمدباقر. ۱۳۴۸. عین‌الحویة. تهران: رشیدی.
نجفی، محمدباقر. ۱۳۶۸. آثار ایران در مصر. تهران: آکادمی علوم انسانی.
همایونی، صادق. ۱۳۸۶. «نماهای اسطوره‌ای در عزا، عروسی، تعزیه و سوگواری‌های مذهبی در فارس». کتاب ماه هنر، ش ۶۱-۵۰: ۱۰۳.

- Kuehn, Sara. 2011. *The Dragon in Medieval East Christian and Islamic Art*. BOSTON: LEIDEN PRESS
Pourjavady, N. 2001. *The Splendour of Iran*. London: booth-clibborn press.
Williams, Charles Alfred. 1941. *Out Lines Of Chinese Symbolism and Art Motifes*. Dover press
Werner, E. T. C. 2005. *Myths and Legends of China*. London: Hellingman PRES
Daneshvari, Abbas. 2011. *Of Serpents and Dragons in Islamic Art*. Mazdapublishers. Costa Mesa, California.

The Influence of the Shia Ideologies in Using Dragon Figure in Iranian Arts

Raziyeh Nayebyzadeh, M.A. in Handicrafts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Samad Samanian (Corresponding Author), Associate Professor and Member of the Applied Arts Faculty, University of Art, Tehran, Iran.

Received: 2015/11/3 Accepted: 2016/5/9

The teachings of Al-Quran and hadiths and sayings of Allah, including the creation of the universe and the creatures, uniqueness of the god, heaven and hell, counting the reprehensible qualities, constitute the foundations of the Shia Artist's thinking. Dragon, which appears in Quranic verses and sayings of Allah, is an infernal creature in Islamic beliefs. The aim of this research is to study the influences of the Shia ideologies in creation of the Iranian artworks bearing the dragon figure. In fact, we study these cases to answer this question: why the Iranian artists have used this evil figure in their artworks, even in shrines and religious monuments? This article, which is based on descriptive – analytical method, shows that the Iranian artist had a clear and evident source for imaging dragon based on the Quran and sayings of Allah. The data were collected through field work and library research. Islamic art, specifically Shia art, is the manifestation of all the religious beliefs of the artist in the artwork, which testifies to this claim. Since the Iranian artist, who is committed to the religious principles, considers his art as a ground to restate his beliefs, portrays these religious ideologies in that. The artist is also aware of the meaning of Good and Evil. Of course it should be mentioned that the artist maintains other concepts which are specific to culture, mythology and mysticism of Iran.

Keywords: Islam, Shia Ideologies, Dragon Figure, Iranian Arts.